

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/32/49-53>

Vüsalə Hübətova
Gəncə Dövlət Universiteti
doktorant
Vusalagumbatova1981@gmail.com

METAFORLAŞMA SEMASİOLOJİ HADİSƏ KİMİ

Xülasə

Məqalədə metaforlaşma prosesinin üslubi qanunauyğunluqlarından meydana çıxan nəticələr müəyyənləşdirilmişdir. Tarixi səciyyə daşıyan metaforlaşma prosesi üslubi nəticə qanunauyğunluğundan daha çox yaradıcı düşüncənin ayrılmaz mexanizmini ifadə edir. Metafora nəinki dil hadisəsidir, həmçinin də həqiqətin konseptuallaşması, kateqoriyallaşması, qnoseoloji mexanizm dildə yeni biliyin inkişafı vasitəsidir. Metaforikləşmiş söz ifadə işlətmə söz adamına məxsus əlamətdir. Bədii publisistik diskursda insan həyatının mühüm konseptuallaşması metafora yolu ilə mümkün olur.

Metafora dil üçün olduqca faydalı bir hadisədir. Çünki varlıqdakı əşya və hadisələr dildə olan söz xəzinəsindən qat-qat çoxdur. Metafora emosional-ekspressiv səciyyəlidir. Lazım olan biçimdə insanın təbiəti ilə bağlıdır. Burada metaforanın dil üçün olduqca faydalı məqamları aydınlaşdırılır. Bəlli olur ki, həmin proses nəticəsində ümumişlək və üslubi-poetik metafora kökləri formalaşır. Müəllif semasiologiyada metaforlaşmaya meyil göstərən leksik qrupları da dəqiqləşdirir.

Açar sözlər: *çoxcəhətli dil fenomeni, sözün semasiologiyası, publisistik üsul, semasiolaji hadisə, ümumişlək və üslubi*

Vusala Humbatova
Ganja State University
PhD student
Vusalagumbatova1981@gmail.com

Metaphorization as a semasiological phenomenon

Abstract

The article defines the results arising from the stylistic patterns of the metaphorization process. The process of metaphorization, which has a historical character, expresses an integral mechanism of creative thought rather than a regularity of stylistic results. Metaphor is not only a linguistic phenomenon, but also a conceptualization, categorization of truth, an epistemological mechanism and a means of developing new knowledge in language. Metaphorical word expression is a characteristic of the word person. An important conceptualization of human life in literary journalistic discourse is possible through metaphor. Metaphor is a very useful phenomenon for language. Because the objects and events in existence are much more than the vocabulary in the language. Metaphor is emotionally expressive. It has to do with human nature.

Here, quite useful aspects of the metaphor for the language are clarified. It turns out that as a result of this process, the roots of general and stylistic-poetic metaphors are formed. The author also clarifies lexical groups in semasiology, which show a tendency towards metaphorization.

Keywords: *multi-faceted language phenomenon, semasiology of the word, publicist method, semasiolaji event, general and stylistic*

Introduction

Metafora çoxcəhətli dil fenomenidir. Dildə mütəmadi proseslər və hadisələr baş verir. Həmin hadisə və proseslərdən biri də semasioloji sıçrayışlardır. Semasiologiya-sözlərin düşünülmüş mənalarını öyrənir. Tarixi səciyyə daşıyan metaforlaşma prosesi üslubi nəticə qanunauyğunluğundan daha çox yaradıcı düşüncənin ayrılmaz mexanizmini ifadə edir. Metafora nəinki dil

hadisəsidir, həmçinin də həqiqətin konseptuallaşması, kateqoriyallaşması, qnoseoloji mexanizm dildə yeni biliyin inkişafı vasitəsidir. Metaforikləşmiş söz ifadə işlətmə söz adamına məxsus əlamətdir. Bədii publisistik diskursda insan həyatının mühüm konseptuallaşması metafora yolu ilə mümkün olur.

Metafora dil üçün olduqca faydalı bir hadisədir. Çünki varlıqdakı əşya və hadisələr dildə olan söz xəzinəsindən qat-qat çoxdur. Metafora emosional-ekspressiv səciyyəlidir. Lazım olan biçimdə insanın təbiəti ilə bağlıdır. B.Meylaxın fikrincə, metafora yalnız bədii dilin yox, ümumiyyətlə insan düşüncəsinin məhsuludur (Meilach, 1959: 197).

Metaforlaşma prosesində ümumişlək və üslubi poetik metafora növləri formalaşır ki, (məs. Tufan qopub – dava, mərəkə anlamında; ilan kimi sürünür və s.) bunlar bədii sistemin elementidir, fərdi emosional dili seçən, ayıran güclü faktordur. Söz adamı mürəkkəb həyatı-fəlsəfi ümumiləşdirmələr əsasında predmetləri bir-birilə əlaqələndirir, obrazlı və təsirli lövhələr əmələ gətirir. Burada sənatkarın yaradıcılıq fantaziyası və istedadı üzə çıxır. Şair sözün semasiologiyasına əsaslanaraq metaforlaşmış ifadəni üslubi məqsədə müvafiq formalaşdırır.

Semasiologiyada metaforlaşmaya meyil göstərən leksik qruplar çoxdur: heyvan, quş və həşərat adları (ayı, qoyun, ilan, öküz və s.); bitki meyvə və ağac adları (gül, lalə, badam, nərgiz və s.); qiymətli mineral və metal adları (inci, zümrüd, almaz və s.); ilin fəsilələrini ifadə edən adlar (yay, payız, yaz, qış); vaxt bildirənlər (sabah, səhər, gündüz və s.); təbiət hadisələrinin adları (tufan, fırtına, çovğun, duman və s.); göy cisimlərinin adları (ulduz, ay, günəş və s.); dini mistik anlayışlar (cadugər, mələk, şeytan və s.).

Tutuşdurulan Azərbaycan və ingilis dillərinin bədii və publisistik üsulları metaforalarla zəngindir, bunlar yalnız dil nitq səviyyəsində deyil, bizim dərk etməmizi, anlamamızı və dünyadakı gerçəkliklərə qarşı qarşılıqlı təsiretmə təcrübəmizi əks etdirmək gücünə malikdir.

Dil sistemindən müxtəlif semasioloji hadisələr, metafor və metaforlaşma ilə əlaqədar meydana çıxır. Hər iki dildə bir çox metaforalar bədii təsvir və ifadə vasitəsi olmaqla bərabər, xitab, oxşamaq, nəvaziş kimi funksiyalarda da istifadə olunur. Məs.: dünya maralı, ceyran balası, meşə pişiyi, mənim diş pələngim, mənim dovşanı, mənim quzum, mənim cücəm və s.

Metafora və metaforlaşma bir əşyanın, hadisənin digər bir əşya və hadisə prizmasından, bir məfhum sahəsinin başqa məfhum sahəsi vasitəsilə qavranılması prosesidir. Bu anlayış və proses bir denotatın digər denotata transferidir.

Metafora sözün mənası ilə əlaqədar bədii hadisədir, möcüzədir, bu məcaz növünün formalaşmasında leksik-semantik söz qrupları (çoxmənalı sözlər, omonim, sinonim və antonimlər) fəal iştirak edir; obrazlı, emosional nitq bunlarla əmələ gəlir, güclü təsir oyada bilir və s. Metafora və metaforlaşmanın sosioloji təfəkkürdə də mühüm yeri vardır. Hər iki dildə sözün metaforik potensialı və onun gercəkləşməsi bu fikrə “qol-qanad” verir. Beləliklə, metafora və metaforlaşma prosesi dillərin leksik-semantik sistemində “yeni strukturu” formalaşdırır.

Fikri, düşüncəni birbaşa deyil, dolay yolla (vasitəli) əks etdirən metafora və metaforlaşma dilin bütün leksik-semantik sisteminin formalaşması və inkişafında böyük rol oynayır.

Tədqiqat sübut edir ki, leksik-semantik sistemdə məfhum transferi olan metaforlaşmanın əsas funksiyası evristik funksiyadır.

Müəyyənləşdirmişik ki, metaforlaşma tədqiq edilən dillərdə birtipli semantik sferalarda istifadə olunur, bu, metaforikləşmiş sistem üçün tipik əlamət əsas sayılır.

Metafora metaforlaşmanın başlıca yekunu kimi formalaşır. Bu prosesdə nitq və mətnə metaforik obraz formalaşır. Həmin prosesin nəticəsində formalaşan parlaq emosionallıq, ifadəlilik ekspressivlik nümayiş etdirən məcazlar müəyyən dil kollektivinin dünyanın dil mənzərəsini qavramasının xüsusi əlamətlərini və reallığın interpretasiyasını inikas etdirir.

Müəyyənləşib ki, dildə məhsuldar vasitə kimi semantik derivasiya (məna törəməsi) prosesi elə metaforlaşmanın özüdür. Bu baxımdan metafora koqnitiv səviyyəyə yüksələn irəli gedənlərdəndir.

Tədqiqat göstərir ki, metaforlaşma məhz dilin leksik-semantik sistemində baş verən prosesdir, o, daimidir, mütəmaddir, zaman keçsə də, estetik qiymətini, sirtini, gözlənilməzliyini itirə bilmir.

Dildə yeni metaforaların meydana gəlməsi labüddür. Belələri, metafora neologizmləri adlanır. Metafora-neologizmlər müasir dünyanın dil mənzərəsinin əksidir, üslubların bariz nümunəsidir.

Metafora-neologizmlər tədqiq edilən dillərin semantik sferalarını (ictimai-siyasi, mədəni, sosial, iqtisadi sahələr və s.) müxtəlif dərəcədə intensivləşdirir.

Araşdırdığımız dillərin leksik-semantik sistemində metaforik nominasiyalar (metaforik adlandırma) antroposentrik səciyyə daşıyır.

Metaforlaşmış mənalar mental məkanların koqnitiv cəhətlərini, eləcə də konseptual birliyi şərtləndirən başlıca faktorlardandır.

Beləliklə, metaforlaşma prosesinin əsası leksik vahidlərin iki planlı semantikasında, dilin leksik-semantik variantlarında əhatə olunur. Bu proses əsas və keçid mənaları ilə təzahür olunur. Metaforaların prosesdə qazandığı mənalar bir çox semlərə (semantik struktura) bölünür. Hər bir semin öz mənası olur. Bizim tədqiqatda sözün müəyyən situasiyada, şəraitdə metaforaya çevrilənə kimi olan semantik strukturu belə müəyyənləşdirilmişdir 1) arxisem, ümumi məna, 2) diferensiallaşan, potensial məna (konkret şəraitdə) ətrafında dəyərləndirilir. Mənaların hər birinin isə aktivlik dərəcəsi yüksəkdir.

Beləliklə, kiçik bir mətn parçasını xatırladan, düzgünlüyü, obyektivliyi anlamaq, qavramaq vasitəsi olan metafora və metaforlaşma qlobal dərkətməni cəmiyyətə necə deyirlər, “sırıyır”, şüurun gercək-maddi əsaslarının təməlini hazırlayır. Bu zaman dünya ətraf aləm barədə insanlarda cazibədar və zəngin təəssüratlar formalaşır.

Metaforlaşmanın semantik dəqiqliyi və aydınlığı kontekstdə müəyyənləşdiyindən ondan bədii üslubda qeyri-mütəşəkkil formada deyil, müəyyən (qayda-qanunlar və metodlardan, asılı olaraq istifadə olunur.” Obrazlı dil əsasında qurulan metaforlaşma prosesi bədii üslubda bütün abzas, səhifə, hətta əsər boyu da davam edə bilər” (Əfəndiyeva, 1980: 98).

Beləliklə, həm metafora, həm də proses kifayət qədər dərin mənə və obrazlılıq yaradır. Metaforiklik xüsusiyyəti xalqların milli mənəvi təkamülündə müstəsna rol oynamış „konseptuallıq qazanmış,” bir dil işarəsi kimi əşyanın və onun adını yox anlayış dərkətmə və akustik obrazı birləşdirir” bilmişdir (Sossyr, 1977: 99).

Metaforlaşma bir proses kimi leksik vahidin məcazi mənalarının və ekspressiv əlamətlərinin qüvvətlənməsi hesabına onun semantik tutumunun əngəllənməsidir. Hər bir məna ayrıca sözə məxsusdur. İki məna olan yerdə mütləq iki söz vardır. Bu baxımdan bir məna tutumu dilin leksik tərkibinə təsir göstərir. Bu təsir eyni sözün yaranmasını şərtləndirir. Sonda dilin lügət tərkibi çoxmənalılıq, məcazilik hesabına xeyli zənginləşmiş olur. Bu mənada metaforlaşma dilin lügət tərkibini zənginləşdirən bir amil kimi xarakterizə olunur. Metaforanı metaforlaşma hadisəsi doğurur, metaforlaşma tarixi semantik prosesdir, metaforlaşma dilin tarixi ilə bağlı olub dilin bir milli mənbə olub dilin lügət tərkibini və obrazlılıq sistemini zənginləşdirir. Dilin başqa hadisələri kimi metaforlaşma hadisəsi də tarixi xarakterə malikdir. Eyni dilin başqa leksik semantik kateqoriyaları kimi metafora da daima inkişafdadır. Bunu bədii və publisistik üslubun faktları təsdiq edir. Metaforlaşma - məcazlaşma oxşar xüsusiyyətlərin ümumiliyin reallığını bir- biri ilə bağlı olan predmetlərdən birinin adının başqa bənzər əşyanın adına keçirilməsi və yaxud köçürülməsidir. Funksiya ümumiliyi burada həlledici rol oynayır. Metaforlaşma canlı nitgin bədilliyi üçün əsas meyar, eyni zamanda bədilliyi metaforlaşma üçün əsas meyar sayanlar var. Metaforlaşma daimi obrazlığa meyil göstərən insan təfəkkürünün malıdır, dil və nitq kateqoriyalarındandır.

Metaforlaşma dilin lügət tərkibinin və nitq mədəniyyətinin əsas inkişaf qanunu kimi özünü göstərir. Metaforlaşma prosesi sözün semantik cəhətdən dəyişməsi ilə gerçəkləşir. A.A.Refarmatski yazır ki, metaforlaşma prosesində predmet və anlayışı bildirən sözlərin mənası tam şəkildə dəyişir. Dilin leksik - semantik sistemdə araşdırılmasının 4 istiqaməti vardır: 1.Semasioloji (əşyanın adlandırılması) istiqamət; 2.Onomasioloji istiqamət (formal - məntiqi məntiqi - üslubi); 3.Psixolinqvistik istiqamət; 4.Xüsusi linqvistik istiqamət. Semasioloji aspektdə dil metaforanın semantik prosesləri metaforik mənənin əmələ gəlməsi mexanizmi, spesifik denotatları və elementlərin konnotativ xarakteri və.s öyrənilir. Onomasioloji aspektdə metaforanın predmet münasibətləri tədbiq edilir. Həmin istiqamətdə ifadədə kəsir mənalar dərkətmə fəaliyyəti dərk edilir. Formal-məntiqi istiqamətdə metaforalar referensiya nəzəriyyəsinə müvafiq tədqiq edilir.(yeni adlandırma) Xüsusi lingvistik istiqamətdə metaforanın dil vasitələri (morfoloji, yaradıcı və sintaktik) araşdırılır. Məntiqi-üslubi istiqamətdə də metaforanın həmin elmə xas xüsusiyyətləri

nəzərdən keçirilir. Pisixolinqvistik istiqamətdə metaforanın mətn yaradıcı və nitq yaradıcı keyfiyyətləri araşdırılır. Metaforik məna yalnız tədqiqi mənanın fonunda təzahür edir. Metaforanın tutuşdurulan dillərdə spesifik və təyinedici xüsusiyyətləri vardır. Metafora dizaynı yenidən təsvir etmək üsuludur. Metaforlaşma yeni mətn yaradır. Beləliklə, dil sistemində metafora milli lingvistik hadisəsi kimi, yeni elmi biliklərin verballaşması fonunda, nəzəri aspektdən öyrənilir. Metaforikləşmənin nitq prosesində yaranması müəyyən əşya və ya hadisəyə məxsus əlamətin, keyfiyyətin digər əşya və hadisələrin yerinə keçirilməsi, prosesi ilə birbaşa bağlıdır. Metaforikləşmə prosesi nitq mədəniyyətində güclü ifadəlilik yaradır. İfadəlilik –cazibəli, təsirli, emosional və ekspressiv formalar vasitəsi ilə üzə çıxır. İfadəli nitq oxucunun hiss və duyularına etnik təsir göstərir, diqqəti cəlb edir, irəli sürülən fikir və düşüncələrin məzmununa yaxşı dərk etməyə, anlamağa kömək edir. Güclü məntiq, tutarlı söz və ifadə, cümlə həmişə təsirli, emosional və ekspressiv şəkildə olur. Bu zaman metaforikləşmənin koqnitiv-kulturoloji əsasları müəyyənləşir. Çoxmənalı sözlərin mənalınının bir qismi ümumi semantik assosiasiyalar əsasında meydana çıxır. Semantik assosiasiyaları dildə baş verən metaforikləşmə, metanomiya, funksional köçürmə, senekdoxa və s. proseslər meydana gətirir. Metaforikləşmə mühüm semantik proseslərdəndir, dilimizin lüğət tərkibinin və nitqimizin üslubi-semantik çalarlarının zənginləşdirilməsində mühüm rol oynayır.

Metaforikləşmə daimi obrazlılığa meyil göstərən insan təfəkkürünün malıdır, dilin kateqoriyalarından biridir. Metaforikləşmə nəticəsində sözün keçid mənalı, leksik əhatəsi təyin olunur. Sözləri müxtəlif şəkildə mənalandırma halları obyektiv aləmin bu və ya digər hadisəsinə, obrazların xarakterinə və təfəkkür tərzinə uyğun tarazlaşır. Məsələn, yalançı dünya.

Bənzətmə-təşbeh semantik metaforlaşmanın bir növüdür. Metaforikləşmənin bitkin formalarından biri kimi, tək, qədər qoşmaları əsasında yaranan təşbehlərdir. Bənzətmə-təşbeh sadə məcazlardan biridir. Bədii əsərdə bir hadisənin, bir adamın və ya məfhumun müəyyən bir cəhətini daha da qabarıq və güclü bir formada nəzərə çatdırır.

Təşbeh də məcazın digər növləri kimi müəyyən prinsip əsasında formalaşır və özünə məxsus əlamət kəsb edir. Təşbeh, ya sadəcə oxşarlığı göstərir (“o, aslana oxşayırdı “o, pəhlivana oxşayırdı” və s.), ya da “kimi, sanki, tək, elə bil” sözləri vasitəsilə iki hədəf arasında müəyyən bir cəhətdən yaxınlıq və bənzərlik olduğunu xüsusi nəzərə çatdırır.

O indi bildi ki, **qaranlıq bəzən ovçulara çəpər də olurmuş** (Əhmədov, 1998: 129). Təbiət hadisəsi çəpərə bənzədilir.

“Kimi” qoşması ilə yaranan təşbehlər: Küləyin təsirindən qamışlıq dəniz kimi təlatümdə səsdə idi, Necə gündən bəri yiyəsiz qalan uşaq ətcəbala quşkimi anasına baxıb yalvarır çabalayır ağlayırdı, Məşədi Cahangir çinar kimi yerə yıxıldı, Ayı kimi zıqqıldadı, Onlar, bütün bir ordu ilə atışan kimi, qatarları boşaltmağa çalışırdılar...; Dəniz necə təmizdi, Mavi göy üzü kimi. Damlalar parıldayır, Bir balıq gözü kimi (Xəlil, 2011: 190).

Bu fikirlərdən görünür ki, təşbeh də digər metaforlaşma tipləri kimi koqnitiv-mədəni xüsusiyyətlərə malikdir. Onun özünəməxsus funksional aspektləri vardır. Bu aspektlər arasında ifadəlilik keyfiyyəti, mətn yaradıcı əlaməti, praqmatik (üslubi) cəhətləri və s. əsas yerlərdən birini tutur. Bu gün koqnitik linqvistik metaforlaşma prosesini başqa yöndə öyrənməkdədir. Bu yöndə proses təkə üslubi çalarların ifadəsilə əlaqədar yox, həmçinin koqnisianın başlıca konseptuallaşma və kateqoriyalaşma örnəyi olaraq tədqiq olunmaqdadır.

Nəticə

Beləliklə, metaforlaşma prosesi üslubi qanunauyğunluqdan daha çox düşüncənin ayrılmaz mexanizmini ifadə edir. Buradan öyrəndik ki, metafora və metaforlaşmanın həmçinin sosioloji təfəkkürdə də mühüm yeri vardır. Müxtəlif semasioloji hadisələrdə metafor və metaforlaşma ilə əlaqədar meydana çıxır. Burada metaforanın dil üçün olduqca faydalı məqamlarından danışılır. Bundan əlavə metafora və metaforlaşmanın sosioloji təfəkkürdə də mühüm yeri vardır. Göründüyü kimi həmçinin Təşbeh və onun növlərindəndə söhbət açılır. Bu fikirlərdən belə nəticəyə gəlinirki, təşbeh də digər metaforlaşma tipidir və o, da metaforlaşma tipləri kimi koqnitiv-mədəni xüsusiyyətlərə malikdir.

Ədəbiyyat

1. Meilakh, B. (1959). Metafora kak element khudozhestvennoi sistemy. V sb. "Voprosy literatury i estetiki" "L.", 263 s.
2. Əfəndiyeva, T. (1980). Azərbaycan dilinin leksik üslubiyatı. Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 251 s.
3. Sosyur, F. (1977). Kurs obshei lingvistiki. -Trudy po yazykoznaniyu. M., "Progress", 412 s.
4. Shitikova, E.V. (2002). Protsess formirovaniya metaforicheskogo znacheniya: kognitivnyi aspekt: Dis. kand. filol. nauk: 10.02.19. / Shitikova Elena Viktorovna. Barnaul. - 176 s.
5. Gridasov, L.N. (1985). Osenochnaya funktsiya metafory. M., Progress, 362 s.
6. Gardezi, A.M. (2013). Metaforicheskaya nominatsiya kak mekhanizm formirovaniya obraznogo komponenta kontsepta "prostranstvo" - Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki; N3-2(21), c.58-67.
7. Budaev, E.H.V. (2007). Stanovlenie kognitivnoi teorii metafory-lingvokul'turologiya. N1, c.19-35.
8. Cəfərov, S. (1982). Müasir Azərbaycan dili. Leksika. II, Bakı, "Maarif" nəşriyyatı, Bakı, 215 s.

Göndərildi: 02.03.2024

Qəbul edildi: 20.04.2024